

ZÁRÓJELENTÉS 2005-BEN

OTKA nyilvántartási szám:T034545

“Az észlelt-megélt mozgástér, a társak és a személyes tényezők szerepe hazai értelmiségiek pályá- és életútjának alakulásában”

A témavezető neve: **Váriné Dr. Szilágyi Ibolya**

Tudományos fokozata: a pszichológiai tudomány doktora

A téma indoklásaként:

A téma sok szempontból *rendhagyó* társadalomtudományi kutatási feladatot jelöl. Rendhagyó a téma megfogalmazása, nézőpontja, a kutatás időtartama, mintájának és módszereinek változása, menetközbeni szelekciója és legalizálása. Rendhagyó, de nem indokolatlan.

Ezt két nyomós okkal indokolom: először történt, hogy 30 év után hazánkban egy társadalomkutató visszatért egy korábban vizsgált értelmiségi mintához, nem tudván előre hozzáférhetőségüket (ezért komoly szervezési munkát is vállalva), és először történt, hogy a rendszerváltás utáni növekvő társadalmi bizonytalanság és gyanakvás közepette szembesítettük a meginterjuváltakat korábbi véleményeikkel és tetteikkel életük meglehetősen központi területein. Pontosabban én vállaltam fel ezt a feladatot, kissé túlzott ambícióból, naivitásból és kíváncsiságból. Sarkalt rá a ritka tény és a belőle fakadó lehetőség, hogy megőriztem korábbi, 30 évvel ezelőtti kutatói „botlásom” termékeit, meg a későbbi évtizedekben ugyanazon, bár szűkebb almintára vonatkozó információs anyagot.

A jelen kutatás *előzménye* az a longitudinális kutatás, amely 1972-73-74-ben három egymás utáni végzős orvos és építész évfolyam önkéntes résztvevőinek a pálya iránti kezdeti beállítódásait és értékorientációját vizsgálta előbb még a végzés előtt, majd a pályaadaptáció első három évében, első és további munkahelyeiken (N=470). A munkahelyi fázisban a kérdőíves minta 45-50%-a vett részt. Az akkori kutatás így két részből állott: egy, a kognitív szociálpszichológia módszereit adaptáló kérdőíves felmérésből, majd egy ún. követéses kutatásból. Ez utóbbi elsősorban mélyinterjúk tartalomelemzésére, kemény szociológiai adatok rögzítésére és a pálya szempontjából fontos néhány személyiségjeggyel történő felmérésére támaszkodott. A kutatás feltárta a pályaadaptáció kritikus pontjait, a tágabb szociális mező ezekért felelősnek vélhető strukturális jellemzőit, a képzés hiátusait, az egyének sikert és/vagy kudarcot generáló személyes tulajdonságait. A multbeli kutatás módszereiről és eredményeiről írt monográfiám 'A fiatal értelmiségiek a pályán' címmel

jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában (1981). Ezen kívül több cikk a Valóság c. folyóiratban (1977-78)

Két olyan eszköze volt a kutatásnak, amelyet *szakmaspecifikusan* ki kellett dolgoznom: az egyik az orvos és az építész pályaaattitűdöket vizsgáló, egyetértő-elutasító-tartózkodó megítélésre felkínált *attitűdskála* item-készlete, a másik az ugyancsak szakmaspecifikus konfliktusokat tartalmazó történetek összeállítását igénylő *értékorientációs vizsgáló eljárás* létrehozása, pilot-study-ban való kipróbálása.. Mindkettő megtörtént. Az elsőre pozitív és egyetértő véleményt kaptam angliai építészképző egyetemeken, az értékorientációs vizsgáló eljárást pedig a londoni Guy's Hospital-ban az orvosi pszichológusképzésben alkalmazták éveken át, megbízhatónak, jó vizsgáló eszköznek tartva azt. A pályaaattitűdök vizsgálati módja lehetővé tette mindkét szakmában két nagy pályaaattitűdféleség megkülönböztetését: nevezetesen a *szakmai munka-centrikusok* és a *munkahely-centrikusok* szétválását a régi és új foglalkozási sztereotípiák véleményezése, valamint az általuk leginkább képviselt értékek különbsége alapján. 30 év után módom nyílt arra, hogy ellenőrizzem, mennyire jól diagnosztizáltam akkoriban a résztvevőket, azt, hogy milyen értékek formálták életüket és szakmai meggyőződésüket. Még egy tapasztalat a múltból: a régi és új foglalkozási sztereotípiákról alkotott véleményekből és stabilitásukból következtetni lehetett és lehet ma is a pályaaattitűd, a szakmai identitás és értékorientáció milyenségére, amint azt több magyar és angolnyelvű publikációban is bemutattam (European Journal of Social Psychology 1987/17-1, Fiala értelmiségiek a pályán. Akadémiai Kiadó, 1981). A mélyinterjúk feldolgozásakor a narratívákban megfigyelhető volt, hogy mi dominál bennük: a szakma elavult sztereotíp leírása vagy a törekvés az új stílus és szerepelvárások modernebb, korszerűbb kifejezésére.

Rendhagyónak neveztem a kutatást egyebek között a minta menetközbeni változtatása miatt is. Ez alapos okkal történt: az egészségügy állapota, az orvosok nehéz hozzáférhetősége s mindezek megtapasztalása után az első évben le kellett mondani vizsgálatukról.

A kutatás jellegéről:

Elsősorban *szociálpszichológiai* nézőpontú és ilyen fogalmi rendszerű kutatásról volt szó, amely nagy súlyt fektet a szakmai identitás és önkontrol formálódásának, erejének, valamint számos társas helyzetbeli és személyiségjellemzőnek, a konfliktus- és frusztráló helyzetekbeli viselkedésnek a megismerésére (mélyinterjúk epizódjaiból, retrospektív elemzésekből, megfigyelésekből, stb.). Igaz, hogy a kutatás eléggé *interdiszciplináris*, erős szociológiai kérdésfeltevése és ilyen jellegű megfigyeléseken alapuló üzenete is van.

A mai kutatás *folytatása* is egy jóval korábbi témának és ugyanakkor *új* is ahhoz képest. Folytatás, mert továbbra is a szakmai munkához és a pályához való értékvezette viszony áll az érdeklődésem középpontjában, de új is, amennyiben a szakma gyakorlásának változó társadalmi feltételei újabb és újabb szembesülést idézhetnek elő a mozgástér és a célok újraértékelésében. Ezekben az újabb számvetésekben gondoltam „tettetni” a megélt történelem hatását és pszichés feldolgozását. Ennek legjobb eszközét nem előre gyártott kérdőívekben, hanem bizonyos témákra fókuszáló mélyinterjúkban és a teljesítmények szakmaközegi és saját értékelésében véltem megtalálni.

Ilymódon ez a vizsgálat az *értelmiségi kutatások* sorába is tartozik *céljánál és lehetőségénél* fogva. Több évtizeddel ezelőtt indult értelmiségiek pályaaattitűdjeinek, értékorientációinak az érvényesülését vagy módosulását, ez utóbbi folyamatában a történelmi, társas és a személyes tényezők (mozgástérészlelés, önértékelés, kreativitás, szakmai kompetencia és teljesítmény) hatását próbálta megismerni. E feladat megoldásához adatbázis gyanánt a kutatás korábbi fázisaiból és a rendszerváltás utáni időszakból személyre és szakmára szóló információk, korábbi eredmények, valamint a szakmagyakorlás feltételeire vonatkozó információk szolgáltak.

Kérdés volt, hogy egyáltalán mennyiben hozzáférhető, milyen időtartamban terhelhető, milyen előzetes beállítódással vesznek részt e befejező szakaszban az újból megkeresett személyek. Számítani lehetett arra, hogy a megváltozott társadalmi háttér változtatta érzékenységüket, aktivitásukat, aminthogy az általános társadalmi bizonytalanság is növelte a gyanakvást és a rejtőzködést. Ez egyébként be is igazolódott hamarosan. Sokan csak a kutatásvezetőnek állottak rendelkezésre újabb interjúk készítéséhez. A kutatásvezető viszont szükség szerint többször is készíthetett velük többórás mélyinterjút. Általában ez volt a helyzet. A harminc év szakaszos változásait, a jelenlegi helyzet mutatóit, személyes és szakmai-társadalmi problémáinak személyes látását átlag 3 mélyinterjú tette megismerhetővé. Az önkéntességet mindig biztosítottuk.

Szociálpszichológiai kutatásként követő és hipotéziseket is ellenőrző, szociológiai kutatásként csupán felderítő jellegű, figyelem felkeltő a most lezárt kutatás:

Szociálpszichológiai szempontból elsősorban az az érdekes, hogy azok az összefüggések, amelyeket annak idején a magasabb szakmai identifikáció és erősebb szakmai identitás ‘diagnosztizálására’ és kategorizálására alkalmaztunk, változtak-e avagy még mindig, az új helyzetben is árulkodóak, támaszkodni lehet rájuk (ilyen volt a szakmai pluszmunka vagy próba vállalása, pénzjutalom nélkül, a rendszeres pályázás, az erős szakmai önkritika és elsődlegesen a saját kontrol a megépült ház minőségi kvalitásait illetően, stb). Nem kevésbé

fontos, hogy ezekhez a belső minőséget feltáró megnyilvánulásokhoz, tettekhez az új helyzetben milyen más ilyen megvilágító erejű próbák, tettek társulnak. Miben követhető ma a minőség védelme, a szakmai igényesség? Amit annak idején a domináns értékorientáció tisztázása érdekében is vizsgáltunk. És még sorolhatnánk a szociálpszichológiai nézőpontból érdekes kérdéseket. Például mit mutat meg és mit nem egy magas kreativitás-érték, vagy frusztrációs index, ha tesztel mérték és mit, ha a valóságban társul vagy nem hozzá egy erős szakmai elkötelezettség és nyitottság? Mi történik akkor (s mi ennek hiányában) az adott mozgástér észlelésével és esetleg új leképezésével?

Szociológiai nézőpontból ez a kutatás hijával van minden hipotézisnek arra vonatkozóan, hogyan hatott a megváltozott társadalmi helyzet az építészekre, azon túlmenően, hogy a rendszerváltás utáni kapitalizmusban az újjgazdag réteg erős konjunktúrát jelent az építészeknek, de emellett párhuzamosan létezett ledermedés, pályamódosítás a relatív munkanélküliség miatt, főleg miután kiderült a konjunktúra virágéletű volta. Az biztos volt, hogy figyelni kell az építészek kapcsolatrendszerét, a munkához jutás módját, feltételeit, a kitüntetett eseményeket, pl. pályázatokat és elbírálásaikat, vitáikat, a magán tervezőirodák szaporodását és életképességét. Ahhoz persze, hogy egy mélyinterjú egy-egy mondatát megközelítőleg helyesen értelmezni tudjam, rendszeres szakirodalmi tájékozódásra volt szükség szakirodalomból, építészeti folyóiratokból, kiállításokra kellett járnom, magyarán résztvevő megfigyelőnek kellett lennem egy foglalkozási réteg bizonyos szegmensében.

Ez a szegmens a *mai építészársadalom nagyon produktív középnemzedéke*, számos egészen kiváló építésszel, részben feldobva a külföldi és belföldi megrendelőktől (a favorit az állami megrendelés több okból!), részben éppen fuldokolva főleg a külföldi beruházók időnként erkölcsileg is felháborító magatartásától (pl. elkészült és megépült tervet nem fizeti ki, csak majd egy év múlva, ha még itt van az országban és kiderül a próbaévben, hogy még marad. És ugyanezt teszi a beszállítóival, aki több hónapig ingyen szállítanak neki. Szinte ők finanszírozzák azt, hogy itt van, itt lehet). Mivel joghézag van, perelni sem érdemes, a perköltséget is az építész fizeti. Van, akinek van ehhez tartaléka, van, akinek nincs és máris belebukik. Ezért is társulnak a maszek tervezők, de még ők is kis halak. Ilyen és hasonló anomáliákról keveset a laikus közönség.

A kutatás metodikájáról: Fő vizsgáló módszer a mélyinterjúk és tartalomelemzésük

A személyes sors és a szakmai karrier az évtizedek során különböző történelmi, kulturális, gazdasági, politikai, szervezeti feltételek és az általuk határolt lehetőségek közepette formálódik. Ám ezeket az egyének különbözőképpen láthatják – tapasztalhatják. Ezért a jelen

kutatás minden résztvevőjével szembeni interjú-kérdéseim a következő témákat feszegették:

Mi a szerepe az egyén látásmódjának, a szakma és a saját mozgáster észlelésének? Mit tekintettek az építészet különböző korszakaiban zavarónak és mit segítőnek, pozitívnak? Mi a szerepe a szakmai siker szerveződésében az önértékelésnek? Szaktudásának és tehetségének s néhány fontos személyiség jellemzőjének (kreativitásának, fantáziájának, alkalmazkodó és kezdeményező képességének, kapcsolatteremtő és kommunikációs, valamint döntési képességének, küzdő és frusztrációtűrő képességének? Kitartásának, akaraterjének? Társadalmi helyzetének (származásának, amelyről többet tudunk meg, mint valaha, formális és informális kapcsolatrendszerének, amely nagyon átalakult) és nem utolsó sorban értékorientációjának abban, hogy milyen a pályaattitűdje, jövőképe, mennyire munka v. eredménycentrikus illetve mennyire egzisztencia-központú és abban, hogy hogyan tudja érvényesíteni azt, amit belsőleg érez, hogyan tudja felépíteni rá az életét.

Hogy jön be itt a történelem? Az emlékezésbe? A sorsok formálásába?

Halvány előfeltevés volt, hogy mivel az egyének megélik, tudatosítják is saját mozgásterüket, ennek folytán több beszámolót vagy egyáltalán több említést kapok majd a 70-es, 80-as 90-as évek hazai társadalmi-gazdasági, politikai történéseiről, problémáiról, ezzel kapcsolatos reakciókról a mélyinterjúkban, amelyek voltaképpen oral history jellegű – a tanú és a résztvevő szerepköréből született - beszámolók voltak.

Ez a reményem kevésbé igazolódott, inkább a mai történések, viták érdeklik őket. Egyrészt igaz az, hogy az emberek általában önkéntelenül is leszorítják a tudatukban a nem túl harsány, inkább csak állandóan nyomasztó, rossz emlékeket. Az egészségesebb mentalitásúak igyekeznek átsiklani rajtuk. Kivált akkor van ez így, ha szűkebb szakmájuk távolabb esik ezektől. De még akkor is így van ez, ha a saját munkájuk közben tapasztalhatják állandó jelleggel (pl. a szerződési fegyelem, a szállítási fegyelem felháborító és állandó akadályozó hatása a 80-as években). Ezért kellett millió adminisztrációval és átszervezésekkel tölteni az időt, ami nem létezik egy nyugateurópai v. amerikai vállalatnál. Ezért is írtam a problémáról úgy, hogy nincs tisztázva és szankcionálva az egyéni és köz előtti, publikus felelősség. Az un. nehéz emberek az ilyen és az ehhez hasonló – korrupcióra egyébként jó alkalmat adó – anomáliákat próbálták kivédeni, felszámolni. Azért anomália, mert míg az egyéni felelősséget a rendszer, kivált a személyi kultúsz időszakában, de még a Kádár-rendszerben is önkényesen kiterjesztette, 'parttalanul' kezelte, addig az állami és szövetkezeti tulajdonú vállalatoknál v. intézményeknél a felelősség 'nagy umbulda' tárgya volt, önkényesen kezelődött. A

törvényes rend annyira tele volt kiskapukkal, hogy a felelősök tényleges, tárgyyszerű felelősségre vonására nagyon ritkán került sor.

Lehetséges az is, hogy ez időtájt az építészek tudatosan csak szűkebb értelemben vett szakmai szerepük határain belül kívántak maradni és az értelmiség ún. társadalmi reformer szerepét, amiről a 70-es években még sokat gondolkodtak, vitatkoztak, Szelényiék előadásaira jártak (s jópár interjúalany szerint ezeket később is szívesen hallgatták volna) és maguk is résztvettek különféle felmérésekben, szóval ezt a reformer szerepet ráhagyták a bölcsész, közgazdász, stb rétegbeliekre. Azok meg nem vették fel. Ezt a magyarázatot valószínűsíti az is, hogy a mélyinterjúk tanúsága szerint nagyonis a mában kell élniük és gondolkodniuk ahhoz, hogy ne hibázzanak az építési folyamat különböző szereplőivel és feladataival szemben. Itt már van erős és zsebremenő felelősség, nem úgy, mint a valamikori állami nagy tervező irodáknál, ahol többnyire elsikkadt. Külön téma a jóértelemben vett szakmai presztizs és védelme. Sokan úgy rendelnek meg egy házat, mint egy ruhát a szabónál. Építészeti kultúra mint olyan nyomokban van csak vagy még úgy sem.

De hiszen az építészet éppen olyan szakma, amely nagyon sok tekintetben összeér ezekkel a társadalomirányítási és gazdasági problémákkal. Igaz, hogy nem annyira magas szinten vagy nem olyan gyakorisággal beszéltek a rendszer diszfunkcionális voltáról, de a szakma kapcsán mégis csak sűrűn elő kellett hogy forduljanak ilyen gondolatok. Én is ezt reméltem. Az eredmény tekintetben szerényebb mint vártam részint pszichológiai mechanizmusok, részint amiatt, hogy nagyon nyomják ma az építészeket a közeljövő kérdőjelei. Be kellett, hogy érjem e kérdőjelekhez való viszony közelebbi vizsgálatával.

Amiről viszont meglepő módon többet kaptam, az az emberi és társas kapcsolatokban mutatkozó *inség és befagyottság*. A magány ma nemcsak pszichiátriai tünet- megmerem kockáztatni gazdasági eszköz és termék is egyben. Nem volt az átkosnak olyan titkosrendőrsége, amelyik jobban őrzött volna egy információt, mint a mai vállalatok egymás elől és ehhez jobb segítő, ha csak olyan társas formák élnek, szaporodnak, amelyek közvetlen emberi kapcsolatot szinte kizárják vagy teljesen felszínessé teszik. Azért említem, mert legalábbis a baráti köre ennek a középnemzedéknek erősen beszűkült még azt sem lehet állítani, hogy felcserélődött egy másik baráti társaságra. Iszonyú hajtásban élnek, kivált ha nagy a család. Márpedig ez is karakterisztikus, általában nagycsaládosak (3 gyerek).

Lehetséges problematikus témák voltak és elő is bukkantak az alábbiak:

- a városépítés, várostervezés visszaszorulása és a szükségletekhez képest lemaradása;
- számos tisztázatlan jogi probléma a magán megrendelők és az építészek között;

- hasonló a tervezők és a kivitelező vállalatok között;
- az önkormányzatok részéről jövő megrendelések ill.pályáztatások, a tervezők kiszolgáltatottsága a 'szegény' önkormányzatoknak, sok kifizetetlen munka, egyértelmű szerződések hiánya. A tulsok önkormányzat kritikája, megyei struktúra szükségessége.
- A régen egyértelműen pozitív, fejlesztő-bátorító és újító szerepet betöltő pályázatok problematikusává válása; a meghívásos pályázatok és kérdőjelek.
- A Nemzeti Színház 'ügyének', megépítése módjának erkölcsileg bomlasztó hatása, (általános, hogy ezt az aspektust domborítják ki a vizsgált építészek).
- Talán még a Magyar Építész Kamara iránti elvárásokat kellene felemlítenem, amelyek megvitatásának és realizálásának esetleg szerepe lehet az EU csatlakozással szélesedő tervezői és építői versenyben, de a fenti jelzésszerű felsorolás ismutatja, hogy van mind gondolkodniuk a mai középkorú építészeknek is.

Ebben a kutatásban gyakran esik szó a „lehetőségek”-ről, általában is, meg konkrétan is. Akár így, akár úgy kerül szóba, ez mindig a társadalom, kor, kultúra aktuálisan érvényes gazdasági, politikai-ideológiai, szakmai technológiai feltételek és körülmények által behatárolt „lehetőség-szférát” jelenti. A „lehetőség” szinonimájaként használom még a „mozgástér” kifejezést. E szóhasználat csak egyik eleme annak a nagyonis dinamikus és helyénvaló elgondolásnak, amelyet Gustav Ichheiser német pszichológus fejtett ki még a 20-es évek végén a képességekről, az érvényesülésről, a sikerről (Ichheiser, 1930/1971). Eszerint egy dolog *a képesség megléte*, más dolog *a képesség megélése* és megint más annak egy *bizonyos feladathelyzetben* való felmutatása és *siker vagy kudarc esetén annak megélése (siker vagy kudarc élménye, pszichés feldolgozása)* és *további következményei*. A képesség(ek) *megélése* tartósan jelen van önértékelésünkben, éppúgy mint ambícióink, motívumaink, terveink és vágyaink, amelyekkel ugyancsak egybevetjük aktuális siker vagy/és kudarcélményünket. Ebben az integratív lelki feldolgozásban hol felerősítő, hol moderáló szerepet játszik a személy értékorientációja. Szemléltetésképpen idézzük fel, mennyire különbözőképpen látták és értékelték közeljövőjüket és tennivalóikat az építészek a 70-es, 80-as években a szürke és gyakran lehangolóan monoton lakótelepek láttán. Egyik esetben a reagálás a tervezés jobbító lehetőségeiről való abszolút lemondás és a lakótelepet építők állandó szidalmazása volt, míg a másik esetben próbálkozás valami jobb létrehozására a kényszerítő körülmények között is.

Néhány valószínűsíthető pszichológiai és szociológiai 'hozam'

Ilyennek tekinthető a *pályaaattitűd formáinak*, kategorizálásának s magának a véleményt előhívó eszköznek ma is használható módja. A szélsőséges sztereotípiákban jellemzés s az ellene való tiltkozás ma is fellelhető a szakmabeliek köznapi társalgásában és vitáiban.

Ilyen a **kreativitás**, amely mindmáig nincs kielégítően meghatározva. Nem tudjuk pontosan, mit értünk tehetség és mit kreatív képesség, kreativitás alatt. Talán azért, mert a számtalan definíciós kísérlet csaknem kizárólagosan a kognitív képességekből és teljesítményekből, elsősorban a divergens gondolkodásból indult ki. Ez részben érthető volt, mivel a kreativitásnak tényleg jellemző eleme a „közvetlenül adott”-tól való elszakadás, a sokféle szempontváltás, a távolabbi dolgok közötti összefüggések meglátása, a rutinszerűn, a megszokotton való túllépés. Csakhogy nem mindegy, mi adja ehhez a belső energiát, a *motivációs töltetet*. Lehet csupán merő játékosság, intellektuális tréning, társasági sikerélménnyel kecsgetető szellemi erőfeszítés. Az effajta kreatív megnyilvánulás ebben ki is merül, birtokosa ettől még nem tekinthető kreatív személyiségnek.

Az igazi kreativitás lényegi, perdöntő eleme *az újdonság, az új elem vagy kapcsolat feltalálása*, még hozzá nem l'art pour l'art, hanem olyan szellemi teljesítményként, amely előbbre vivő, fejlettebb, másként problémamegoldó, vagy feltűnően szép, élvezhető, elgondolkodtató és „felel” az élet egyik vagy másik problémájára. Összehasonlíthatatlanul szélesebb így az igazi kreatív képesség, végül is a személyiség motivációs bázisa: a szellemi nyitottság és játékosság fókusza kitágul, mert az ilyen személy belülről elkötelezetté, érintetté és érdekeltté válik, hogy azon a területen újítson, amelyikhez affinitása van. Ez a gondolatmenet szinkronban azzal, amit I. Schoon is kiemel, hogy „a '70es, '80as években egy sor szerző felsorakozott amellelt, hogy a **kreativitás sem érthető és értékelhető a társadalmi kontextus nélkül**” (Stein, 1972; Nu 1979; Hentschel, 1987; Schoon, 1992). A „társadalmi kontextus” nem külön adalékként képzelhető el, hanem egy képesség *érés-kibontakozási-alkalmazási folyamat* gerjesztőjeként és instrumentális segítőjeként.

Pszichológiai eredményként könyvelhető el az, hogy teljesen letisztult formában bizonyítható a korábban általam kidolgozott, konfliktushelyzetek megítéltetésére alapozott értékvizsgáló eljárás tovább érvényessége, használhatósága annak figyelembe vételével, hogy a vizsgáltak felé 'hívószóként' avagy véleményt kérő modelként szolgáló történeteket modernizálni kell azaz néhány esetben mai konfliktusokkal kell kicserélni. Ezen kívül megnyugvás volt elkönyvelni az eljárás kiváló előrejelző, prediktív erejét a munka világában létező értékek

tekintetében. Felmerülhet még, hogy jobban ki kell hogy terjedjen az eljárás az anyagi siker dimenziójára és ez is megoldható.

Pszichológiai és szociológiai megfigyelés ezzel kapcsolatosan, hogy ma már mind a fiatal, mind a középkorú építészeknél nem annyira a konfliktushelyzetek, hanem sokkal inkább a frusztráló helyzetek a zavaróak és ezek fordulnak elő lényegesen többször az élet megrontóiként.

Szociológiai jelzésekről, megfigyelésekről korábban már számot adtam, de egy mellbevágóról még nem szóltam, arról, hogy a mai fiatal építészek sok tekintetben még rosszabb helyzetben vannak a végzés utáni szakmai tanulás, további fejlődés terén, mint voltak a 70-es évek építészei a neves mamut tervezőirodáknál. Ez utóbbiak ugyanis bár a minimumnál is kevesebbet fizetést kaptak, valamilyen formában elősegítették további tanulásukat és a gyakorlathoz jutást. Pedig akkor is nagy volt a panasz a rajzi-szerkesztői munka túlsúlya stb.miatt, de „aki akart, tanult” mondják mai fejjel az érettebbek. Most meg olyan panasz jelenik meg az interneten, hogy a ma végző hallgatók szinte sohse kapnak kreatív munkát. Éveken keresztül számítógépes rajzolással töltenek napi tíz órát. Építész túlképzés van és hiány az olyan irodákban, amelyekben elleshetnek valamit. Így érthető a tanács: „Ne menj fiam építésznek”.

Külön érdekes probléma még a női építészek pályafutása vagy inkább lefutása a pályáról, pár szép kivétellel. De talán ennyi is elég volt mutatónak a régi-új problémákról. Idetartoznak még olyanok, mint a jólkereső, menő és az ideálisra törekvő, igényes építészek kettéválása, a divatok megítélése, a kiválóság mérése megbízható standardjének világszerte tapasztalható problémája, és mégis mindennek ellenére a magyar építészek kiválása az átlagból egy nemrég európai (bécsi) építészkongresszuson. Mindennek konzekvenciái vannak az oktatásra leágazóan is.

Mindezekről az egyéni pályautakat követve jobban vagy legalábbis életszerűbb képet kaphat az olvasó az esettanulmányokból, amelyek az „**Építészprofilok**” c. könyv kétharmadát képezik és amely hamarosan megjelenik a Terc Szakkönyv Kiadó gondozásában. Ebből vett részlet idézésével zárom a vázlatos számvetést a kutatási eredményekről:

„E könyv szokatlanul hosszú követéses kutatás eredményeként egy szép értelmiségi szakág, az építészet zömmel a 70-es évek elején induló képviselőinek *pályautját* mutatja be az indulástól a jelen zaklatott világáig. A műfaj, amiben a bemutatás történik leginkább *a szociálpszichológiai esettanulmányok* műfajába tartozik, néhány figyelemreméltó szociológiai

megfigyelés kíséretében, esetenként és időnként kinagyított történeti háttérrel. Az írások kindulásképpen felidézik a kötetben szereplő építészek starthelyzetét, néhány fontos személyiségvonását, tanulócsoportjuk róluk alkotott véleményét (helyüket a csoportpercepcióban), korábbi énképük, kezdeti szakmai beállítódásuk és szerepfelfogásuk jellemzőit, és napjainkig követik ezek megvalósulásának és/vagy módosulásának útját és miértjét. Van mihez mérni, hogy mi lett belőlük, és milyen körülmények között boldogultak vagy vegetáltak.

Valamikor az „*Építészek a pálya kezdetén*” és „*Pályakezdő építészek szemlélete*” című írásaiban tudósítottam róluk a Valóság c. folyóiratban (Valóság, 1977/10; 1978/6), később pedig szociálpszichológiai terepkutatásom eredményeit összegeztem a „*Fiatal értelmiségiek a pályán*” című monográfiámban (Akadémiai Kiadó, 1981). E kötetben ugyanazokról írok, a volt pályakezdő építészekről - pályafutásuk derekán. Közben eltelt több mint 30 év. Az eredeti longitudinális kutatás 110-fős mintája ebben a most már befejezőnek tekinthető szakaszban 30 főre olvadt, részint a szükséges és megbízható információk begyűjtésének nehézkessége, részint az érintettek esetlegesebb hozzáférhetősége miatt. A kötetbe 15 építészprofil került.* A bemutatottak mintája tehát számos okból távolról sem reprezentatív. A történelmi-társadalmi kontextus is merőben más, mint a kutatás kezdetén. Mégis ugyanazok az építészek örültek és küzdöttek akkor és most, csak közben szakmailag beértek, egzisztenciát teremtettek, többnyire sikeres tervezőmérnökök, oktatók és családfők lettek. Középkorúak. Lelkükben érzik ennek minden előnyét, hátrányát. Középeurópaiak. Gyakran megviseltebbek és frusztráltabbak, mint nyugat-európai társaik és nem a munkától. A bizonytalanságtól és a gyakran méltánytalan feltételek közepette alakuló versenyhelyzettől, a szerződési fegyelem és a jogbiztonság hiányától. Egyetemi éveikben megélték a Kádár korszakban a rendszer bizonyosfokú revitalizációját, majd a 80-as években a rendszerre jellemző ellentmondások és működési zavarok időről-időre történő kiütközését, a magyar társadalom, benne a magyar építészek fordulatokkal és kockázatokkal teli életét. A „falakat” is megtapasztalták, átvitt értelemben is éppen eleget (a rosszízű, félreértésekkel teli „tulipános házak”, valójában a házgyári, paneles építkezés és következményei körüli vitákat,

---

* A pályattitűdők longitudinális szociálpszichológiai kutatása kérdőíves felméréssel, 211 végzős építészhallgató bevonásával indult 1971-73-ban, három egymást követő végzős évfolyamon. A munkahelyi követéses fázisban ebből 110 fő vett részt. A 80-as, 90-es évek közepén a jövőkép, értékorientáció, a siker reprezentációja kutatásában közülük 40-30 főt kerestem meg, továbbá 20 olyan építészt, akik a 80-as évek elején végeztek. E befejező fázis a legtöbb információt hordozó 30 fő pályautját summázta. Közülük a legérdekesebbeket adják közre ezek az írások.

a sok, elherdált energiát, a fióknak ment díjnyertes pályázati terveket, a nagyvállalati bürokráciát és nem utolsó sorban a szemléleti és fizikai bezártság-élményét).

Életútjuk több szempontból is vizsgálható. Az én nézőpontom sem egysíkú. Márcsak azért sem, mert noha tényleg elvégeztem az említett kutatásokat, be kell vallanom, hogy soha sem készítettem ilyen nagy időtávra szóló kutatási tervet az építészpályákra vonatkozóan. Sohasem reméltem, hogy ilyen ambiciózus lehetek. Ám az élet úgy hozta, hogy az elmúlt évtizedek alatt elkövetett vizsgálataimban mindig volt egy-egy építész alminta is a 70-es, 80-as évekből ismert építészek közül. Ez utóbbiak mind újabb és újabb lényeges mélyfúrásokat jelentettek az építészek mentalitásába, például a sikerről, az individualizmusról, az időperspektívájukról, gazdagították vagy korrigálták, kiegészítették és elmélyítették a róluk korábban kialakult képet. Ez adta a kedvet és erőt a korábbi kutatás kiterjesztésére és egy teljesebb, nagyobb időtávú *pályaut- vizsgálatra*.

Miért csináltam meg végül is ezt a záró akkordot? Kézenfekvő volna azt hinni, hogy emberi kíváncsiságból. Érdekelt, hogy azok az érdeklődő, lelkes fiatalemberek, akikkel a 70-es, 80-as években már többször is találkoztam, most hol tartanak, milyen teljesítményt hoztak ki magukból, hogyan boldogultak, mitől szenvedtek vagy fáradtak le és miért, stb. Ez azonban önmagában még nem elég, az ember a kíváncsiságát sokféleképpen elégítheti ki. Az is lehetséges, hogy szakmai kíváncsiságból és nem kis mértékben önmagam, előfeltevéseim és elég komplex vizsgáló eljárásaim ellenőrzéseképpen tértem vissza ugyanazon személyekhez több évtizeddel később. Valóban érdekelt, hogy a nagyrészt általam konstruált vizsgáló eljárások, amelyek révén értékelő megállapításokat tehettem a pályakezdőknek a pálya és a szakma (az építész foglalkozásra specifikusan jellemző munka) iránti beállítódásáról, értékeiről, várható produktivitásáról, stb. beváltak-e, volt-e, van-e prediktív, előrejelző erejük? Azt hiszem, a kétféle motiváció együttesen hajtott ehhez az újbóli összegező munkához.

Ez a záró szakasz már a személyekre fókuszál, szemben a kezdetivel. A 70-es évekbeli vizsgálódásban az egyének egy speciális helyzetű és feladatú értelmiségi réteg képviselőiként szerepeltek, a fő cél pedig pályaaattitűdjük, a munka világában kialakult értékorientációjuk feltárása volt. *A pályaaattitűd* -- az aspirációk, a jövőkép, *az értékorientáció* --, a szakmai identitás, az elégedettség és az igény szint szempontjából az *összkép sajátosságait* kutattuk meglehetősen összetett szociológiai és szociálpszichológiai módszerekkel, kiegészítve bizonyos személyiségjegyek rögzítésével.

Ma már természetesen másfajta tudás, a *személyre vonatkozó tudás* összegezésében vagyok érdekelt: a személyes sors alakulása felől szeretném érteni az építészek

rétegspecifikus és generációs problémáit. Talán a mai pályakezdőknek is hasznára lehet, ha többet tudnak meg a szakág érettebb képviselőinek kezdeti szakmai szerepfelfogásáról, identitásáról, aspirációiról és mindezekért vagy a változásokért kifejtett küzdelmeikről. Milyen gondokkal, konfliktusokkal kellett megküzdeniük az évtizedek során és milyenekkel ma? Mennyire voltak képesek felvállalni az építészet és az építész különböző, pl. kultúra-hordozó, -építő és őrző, életmódformáló, szükségletkielégítő, ízlést és igényességet formáló szerepeit? Hogy érzik magukat a jelenben, mennyire elégedettek teljesítményükkel és mai mozgásterükkel?”

Az *Építészprofilok* c. könyv 2006 júniusában jelenik meg a TERC Szakkönyv Kiadó gondozásában 34 ívnyi terjedelemben.